

„Folwark — wieś — latyfundium. Gospodarstwo wiejskie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku”, konferencja w Kielcach, 6–7 grudnia 2007 r.

Znaczące osiągnięcia na polu badania dziejów społeczno-gospodarczych (w tym dziejów wsi) polska nauka historyczna odnotowała już w początku wieku XX i w okresie międzywojennym (np. prace Jana Rutkowskiego, Franciszka Bujaka i jego szkoły). Apogeum zainteresowania rolnictwem oraz warunkami życia mieszkańców wsi, przede wszystkim zaś najliczniejszych w dawnej Rzeczypospolitej — chłopów, przypadło jednak na lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte ubiegłego stulecia. U jego podstaw, obok niewątpliwej wagi tej problematyki w historii kraju rolniczego, znalazły się też motywacje wynikające z narzucanego wówczas modelu marksistowskiego pojmowania dziejów i doraźnych celów politycznych. Mimo to, dorobek ówczesny przede wszystkim na poziomie analizy i faktografii, ale z biegiem lat także syntezy jest bardzo wartościowy. Stworzono solidną podstawę dalszych studiów nad gospodarstwem wiejskim. Lata siedemdziesiąte i późniejsze przyniosły wyraźne odchodzenie historyków od zainteresowań gospodarką, w tym rolnictwem. Wśród różnych przyczyn tego procesu można wskazać pewien schematyzm stawianych pytań badawczych (przysłowiowe liczenie wydajności z jednego wysianego ziarna), ale też — paradoksalnie — wyraźne złagodzenie nacisku politycznego na środowisko historyków. W nowej sytuacji były możliwe rzetelne badania szerszego niż dotąd zestawu problemów — kwestii polityki, obyczajów, mentalności, religijności. Niekorzystnej dla badań nad rolnictwem tendencji nie odwrócił także przełom ustrojowy roku 1989. Ponowny wzrost zainteresowań problematyką wsi i jej gospodarki notujemy dopiero ostatnio.

Wyraźnym sygnałem powrotu historyków do problematyki wsi i rolnictwa była konferencja zorganizowana w Kielcach przez Instytut Historii Akademii Świętokrzyskiej oraz Kieleckie Towarzystwo Naukowe. Patronat honorowy nad przedsięwzięciem objął wojewoda świętokrzyski. Autorzy 26 referatów i komunikatów przybyli z wielkich (Kraków, Łódź, Lublin, Warszawa) i mniejszych (Białystok, Bydgoszcz, Częstochowa, Opole, Słupsk) krajowych ośrodków naukowych. Nie zabrakło też gości zagranicznych z Kijowa, Lwowa i Wiednia. Mocno zaznaczyli również swą obecność gospodarze — historycy kieleccy. Obecni byli badacze z różnych pokoleń, co sprzyjało wymianie doświadczeń i konfrontacji poglądów. Warto już teraz, choćby w wielkim skrócie zaprezentować wybrane wątki obrad. Bardziej dogłębną analizę dorobku kieleckiego spotkania wypadnie odłożyć do czasu zapowiedzianej przez organizatorów, szybkiej publikacji materiałów konferencji.

Wśród licznych omawianych problemów w centrum uwagi znalazło się gospodarstwo: chłopskie, dworskie, latyfundia i mniejsze kompleksy dóbr szlacheckich, majątki duchowieństwa.

Podjęmowano też próby analizy gospodarki wiejskiej całych prowincji. Nie pominięto także kwestii związku wsi ze światem zewnętrznym — miastami wielkimi i małymi, wreszcie roli rolnictwa w samych miastach.

Próbie oceny stanu i perspektyw badań nad gospodarstwem chłopskim przełomu średnio-wieczna i czasów nowożytnych podjął dr Piotr Guzowski (Białystok). Postawił przy tym pytanie o prawomocność stwierdzenia „przełomu” na granicy obu epok właśnie w tej dziedzinie, w której skłonny był dostrzegać bardziej ciągłość niż zmianę. Inne referaty dotyczyły gospodarstw kmiecych w woj. płockim w połowie XVI w. (dr K. Boroda, Białystok) i starostwie szydłowiec-kim w stuleciach XVI–XVIII (mgr Wojciech Majkowski, Kielce). Kwestie latyfundiów i mniejszych kompleksów majątkowych przedstawiano na przykładach posiadłości książąt Koreckich (prof. Zbigniew Anusik, Łódź), Lubomirskich (prof. Jan Rzońca, Opole), Rzewuskich (dr Jurij Owsinskij, Lwów), Izabeli Branickiej (dr Iwona Kulesza-Woroniecka, Białystok), Ossolińskich (dr Jacek Pielas, Kielce), wreszcie Krokowskich (prof. Andrzej Groth, Słupsk) i Ostrowskich (mgr Karolina Studnicka, Częstochowa). Referat dr Iwony Kulesza-Woronieckiej zawierał nie tylko systematyczną prezentację zarządu dobrami Branickiej (1771–1808); z uwagi na wyjątkowo silną reprezentację niewiast wśród osób nimi zarządzających, niekiedy na wysokich, samodzielnych stanowiskach, stanowił także interesujący przyczynek do dziejów kobiet. Na aspekcie źródłoznawczym zagadnienia gospodarki wielkich dóbr skoncentrowała się dr Agnieszka Sidorowska (Lublin), prezentując instrukcje gospodarcze, rewizje i lustracje dóbr Ordynacji zamojskiej z XVI–XVIII w. Z kolei dr Maciej Zdanek (Kraków) przedstawił szesnasto- i siedemnastowieczne inwentarze dóbr i folwarków opactwa cystersów w podkrakowskiej Mogile. Dr Ołeh Duch (Lwów) omówił gospodarkę w dobrach mniszek unickich i prawosławnych w eparchiach lwowskiej i przemyskiej (XVII–XVIII w.). Klucza iłżeckiego, istotnej części ogromnych majątków biskupów krakowskich dotyczyły rozważania dr hab. Jadwigi Muszyńskiej (Kielce). W szerokiej panoramie sposobów gospodarowania dużej i wielkiej własności, obejmującej prawie całe terytorium Korony — od kresów pomorskich poprzez Małopolskę aż po ziemie ruskie — zabrakło jedynie posiadłości wiejskich dużych miast. W przypadku niektórych (np. Poznań, Elbląg, po części Toruń, Gdańsk) dobrze już zbadanych i może z tego względu nie budzących zainteresowania badaczy.

Ujęciom analitycznym towarzyszyły próby spojrzenia na rolnictwo w skali szerszej, np. prowincji. Obie dotyczą schyłku XVIII w. Klemens Kaps (Wiedeń) scharakteryzował tendencje rozwojowe rolnictwa w Galicji w latach 1772–1795, zaś doc. dr hab. Dariusz Głowka (Warszawa) próbował ocenić stan rolnictwa na Mazowszu na podstawie protokołów „ofiar 10-go i 20 grosza”.

Kontaktów wieś–miasto, kwestii jej związku z rynkiem lokalnym i krajowym dotyczyły wystąpienia: dr Władysława Berkowskiego (Kijów) o rynkach lokalnych Wołynia w XVI — do połowy XVII wieku i dr Andrzeja Michalskiego (Słupsk) o rywalizacji między miastami prywatnymi należącymi do Radziwiłłów i Czartoryskich (Ołyka, Klewań) o prymat na rynku lokalnym w połowie XVIII w. Dr Szymon Kazusek (Kielce) zajął się natomiast związkami dóbr magnackich z Gdańskiem w połowie XVIII w. Niżej podpisany, na podstawie analizy kilkunastu siedemnastowiecznych taks podwojewódzskich z województw Polski centralnej (kaliskie, łęczyckie, sieradzkie, Kujawy) wskazał na trwałość kontaktów miasto–wieś w ciągu całego XVII stulecia. Miejscy rzemieślnicy i kupcy stale (także po katastrofie Potopu) dbali, aby wśród oferowanych towarów znajdowały się dobra przeznaczone specjalnie dla odbiorcy wiejskiego, nie tylko dla dworu, lecz także gospodarstw chłopskich (np. określone typy obuwia, odzieży). Wreszcie dr Anetta Głowacka (Bydgoszcz) przypomniała, na przykładzie małych miast siedemnastowiecznej Wielkopolski, jak znaczącą rolę wśród podstawowych źródeł utrzymania ich mieszkańców odgrywały zajęcia rolnicze.

Nowe badania zapowiadają zarówno zapełnianie białych plam jak też polemikę, na razie ostrożną, opatrzoną znakami zapytania, z ustaleniami i poglądami poprzedników. W grę wcho-

dzą kwestie o różnym znaczeniu jak: społeczna i gospodarcza funkcja tzw. pustek, skala zniszczeń i tempo usuwania skutków wojen na wsi, czy — jak wspomniałem powyżej — samo zaistnienie przełomu w organizacji i sposobach gospodarowania między średniowieczem a dobą nowożytną. W pierwszej kwestii mgr Mariusz Lubczyński (Kielce) poddał w wątpliwość tożsamość tzw. wsi pustych-opuszczonych (*villae desertae*) i folwarków. Do takiego poglądu skłaniał się przed laty na podstawie siedemnastowiecznych źródeł z powiatu kaliskiego Andrzej Pośpiech (*Majątkości na sprzedaż. Szlachecki handel ziemią i przemiany struktury majątkowej w powiecie kaliskim w latach 1580–1655*, Wrocław 1989). Tymczasem Lubczyński, analizując dane dotyczące pow. ksiąskiego w woj. krakowskim z XVI i XVII w., stwierdził, że taka tożsamość miała miejsce zaledwie w przypadku kilku na ponad 30 odnotowanych w powiecie wsi opuszczonych. Z kolei problem zniszczeń wojennych (zwłaszcza w dobie Potopu) był dotąd badany przede wszystkim na podstawie źródeł skarbowych. Utrwaliły one obraz katastrofalnych, niwelowanych powoli i nie do końca zniszczeń w całej Koronie. Sięgnięcie do innych źródeł zapowiada korektę tego obrazu. Wyniki podjętej przez J. Muszyńską systematycznej analizy inwentarzy kolejnych kluczy dóbr biskupów krakowskich pozwalają sądzić, że rozmiary szkód na wsi były znacznie mniejsze; np. w kluczu iłżeckim ubytek osiadłych łańców wiejskich w stosunku do stanu sprzed Potopu nie przekroczył 10%. Z kolei przeprowadzona na podstawie inwentarzy majątkowych analiza stanu zabudowań dworów szlacheckich w powiecie kaliskim w siedemnastym stuleciu doprowadziła dr Magdalenę Wilczek (Warszawa) do stwierdzenia braku wyraźnego wpływu wydarzeń wojennych na ogólnie marny, zarówno przed jak i po wojnie, stan siedzib szlacheckich w tym powiecie.

Przedstawiona powyżej w ogólnym zarysie tematyka referatów oraz wybranych wątków ożywionych dyskusji z pewnością zasługuje na zainteresowanie badaczy historii kultury materialnej. Stąd z niecierpliwością będą oczekiwać na ukazanie się tomu pokonferencyjnego.

Andrzej Klonder
(Warszawa)